

Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos *Taislius augyminis* (1843)¹

Jurgis Ambraziejus Pabrėža buvo vienas iš produktyviausių pirmosios XIX amžiaus pusės lietuvių žemaičių autorių. Gimęs 1771 metais ir rašyti pradėjęs dar XVIII amžiuje (pavyzdžiui, yra išlikęs jo 1798 metų pamokslas), didžiumą tekstų sukūrė jau XIX amžiuje. Pusę XIX amžiaus (iki mirties 1849-aisiais) Pabrėža rašė religinius darbus (daugiausia katalikiškus pamokslų rinkinius) ir mokslo veikalus (visų pirma botanikos, medicinos darbus).

Būdamas pranciškonų vienuolis, prisiekęs nekreipti dėmesio į žemiškus turtus, iš savo kelių dešimčių knygų apimtį siekiančių rankraščių Pabrėža nepajėgė išspausdinti nė vieno. Tiesa, Motiejus Valančius 1869-aisiais Tilžėje išleido jo knygelę *Parkratymą tą sąžinės*² (vėliau kontrafakciškai ji perleista dar bent du kartus³). Knygelė buvo gerokai sutrumpinta, pakeista Pabrėžos rašyba⁴. Taip pat Jungtinėse Valstijose, Shenandoah, Dirvos lėšomis 1900 metais buvo išleistas *Taisliaus augyminio* ištraukas (*LB* II[2], 867–868). Ir čia Pabrėžos rašyba buvo pakeista – *Parkratymo* atveju ji pasidarė panašesnė į Valančiaus aplinkos raštų, o *Taisliaus augyminio* – į bendrinę lietuvių kalbą.

Dera nustebti – jokių Pabrėžos tekstų originalia rašyba iki šiol nėra išleista. Tiesa, jo mąstymo apie kalbą ištraukėlių yra paskelbta *Lietuvių Atgimimo istorijos studijų* 8 tome (Subačius 1996, 111–113), bet tai turbūt ir viskas. Toks, koks buvo, Pabrėža skaitytojams lieka nepažįstamas iki šiol. Nesvarbu, kad daug Pabrėžos žodžių yra įtraukta į lietuvių kalbos žodynus, kad daug jo sukurtų naujadarų šiandien įsigalėję kaip botanikos terminai, kad jo eilėraščiai studijuojami universitetuose, kad jis vos nepaskelbtas palaimintuoju, kad vario paminklas Kretingoje jam skleidžia garsą ir šlovę. Vis tiek jo originalių tekstų nėra išspausdintų.

Vadinasi, šis leidinys yra bene pirmasis autentiškais Pabrėžos rašmenimis leidžiamas rankraštis – praėjus 160 metų po autoriaus mirties. Ir neatsitiktinai tai yra *Taislius augyminis*, šiandien pasakytume, „Augalų sistema“. Turėtume manyti, kad ir Pabrėžai tai buvo

¹ Šiame straipsnyje iš dalies pasiremta platesne studija apie Pabrėžos žemaičių kalbą: Giedrius Subačius, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 10–113. *Taisliaus augyminio* rankraštis ([Jurgis Ambraziejus Pabrėža,] *Tayslós Augumyynis* [t. y. *Augimyyinis*], 1843) saugomas LNB, f. 124 – 7. [LXII, 980 p.] Toliau – *TA*.

² [[Jurgis Ambraziejus Pabrėža,] *Parkratima tąn Saužinės parasze Kunegas Embraziejus Pabrieža, Bernadinus Kretingos klosztoriaus Metusi 1849* [spaudai parengė Motiejus Valančius, Tilžė, K. Albergso ir ko. spaustuvė, 1869].

³ Plg. *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 2. 1862–1904 2(R–Ž)*, Vilnius: Mintis, 1988, 868–869. Toliau – *LB* II(2).

⁴ Plg. originalaus rankraščio pavadinimą: *Parkratims Sumenys sógadnus tyms, kóryi tykray nor atmintyis wysus nóusydiejymus* [...] *sórinkt's ysz wayriu kningu dwasyyszku, par Kónyga Ambróziejó Pabréža... Kretinga, 1849* [479 p.]. Dar plg. *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 1. 1547–1861*, Vilnius: Mintis, 1969, 524.

pagrindinis jo gyvenimo veikalas. Patį rankraštį, kurį sudaro 1042 puslapiai (LXII p. pratar-
mės ir 980 p. teksto), Pabrėža kūrė apie aštuonerius metus (1835–1843). Bet ir anksčiau
ilgai rengėsi rašyti šitą veikalą. Rinko medžiagą apie augalus, darė herbariumus, pasirašė ne
vieną pagalbinę rankraštinę knygą (pavyzdžiui, *Srija balseninė bylių žemaitlotyninių „Abecė-
linis žemaičių–lotynų kalbų žodžių sąrašas“*⁵, *Vardai taisliniai augymų* „Sisteminiai augalų
pavadinimai“⁶), be kurių *Taisliaus augyminio* negalėjo atsirasti. Pabrėža sugebėjo nugyventi
ilgą gyvenimą ir didžiulį rankraštį pabaigti.

Ne tik pačiam Pabrėžai *Taislius augyminis* buvo svarbiausias veikalas. Istorikų dažnai
minima, kad du pirmieji mokslo veikalai, XIX amžiaus Lietuvoje paskelbti lietuvių kalba,
buvo Simono Daukanto *Būdas žemaičių ir lietuvių kalnėnų* (1845)⁷ ir Motiejaus Valančiaus
Žemaičių vyskupystė (1848)⁸. Jie laikomi mokslo tyrimų leidybos lietuvių kalba Lietuvoje
pradžią (nors Daukanto darbas išspausdintas Sankt Peterburge, ne Lietuvoje). O Pabrėžos
darbas, jei tik būtų buvęs išleistas, galėjo pralenkti anuodu. Kaip ir Daukanto bei Valančiaus
veikalai jis būtų galėjęs raiškiai prisidėti prie lietuvių tautinio atgimimo idėjų formavimo
XIX amžiaus antrojoje pusėje. Tačiau, neišvydęs dienos šviesos, *Taislius augyminis* šiandien
toli gražu nėra susilaukęs Daukanto ir Valančiaus veikalų šlovės.

Tiesa, kaip minėjau, 1900 metais *Taisliaus augyminio* ištraukos buvo paskelbtos Jungtinė-
se Amerikos Valstijose, tad veikalas nuo tada tapo nors iš dalies žinomas. Tas 1900-ųjų leidi-
nys suvaidino ypač svarbų vaidmenį XX amžiaus pradžioje ir viduryje kuriant modernią lie-
tuvių botanikos terminiją. Lietuvių botanikai noriai perėminėjo ar pritaikydavo Pabrėžos var-
totus botanikos terminus. Pavyzdžiui, *Lietuviškame botanikos žodyne*⁹ 1938 metais dažnai var-
tojama ir santrumpa *P* – ji reiškia Pabrėžos raštus – be abejo, visų pirma *Taislių augyminį*.

Taislius augyminis neturėjo laimės būti visas išleistas ir dėl didžiulės apimties. Bet pa-
sakyti, kad rankraštis yra tūkstančio puslapių apimties – būtų pasakyti tik pusę. Reikia dar
pridėti, kad popieriaus formatas yra folio – pats didžiausias – o Pabrėžos rašysena buvo iš-
skirtinai smulki; galima spėti, kad platesnės rašysenos rašytojas būtų prirašęs gal net tris
tūkstančius puslapių.

Rankraščiai turi savo likimus. Dalis Pabrėžos rankraščių sunaikinta tada, kai sovietiniai
komisarai 1940 metais uždarinėjo ir naikino Kretingos bernardinų vienuolyną. Juozas Povil-
onis štai ką pasakojo apie tą naikinimą:

Su palyda prisistatęs komisaras pareikalavo dviejų ilgų lentų, atrėmė į antro aukšto langą ir
vertė tomis lentomis į kiemą knygas. Visa tai matė brolis Mykolas su kitu broliuku. Įsidėmė-
jome, į kurį kraštą krito brangiausios knygos. Buvo pavakarys, sunkvežimis neatvažiavo. Tuo-
met komisaras įsakė laikinai knygas sukrauti į sandėliuką. Naktį pritaikėme raktą, atrinkome
Pabrėžos raštus ir kitas brangesnes knygas, išnešėme ir paslėpėme.¹⁰

Dalį Pabrėžos rankraščių, kaip svarbiausių, tada pavykę išgelbėti, bet ir dabar ne visų
tų išgelbėtų likimas žinomas, jie gali būti patekę į nežinomų privačių kolekcininkų rankas.

⁵ [Jurgis Ambraziejus Pabrėža,] *Sryje Balsenyyny, Biiluu Žemayt–Lotinyyniu*, 1834. Rankraštis saugo-
mas Botanikos institute (Verkių rūmuose), o jo mikrofilmas – LMAB, Mf. – 113. [(4), 505 p.]
Toliau – SB.

⁶ [Jurgis Ambraziejus Pabrėža,] *Waardaa tayslyynee Augimiu* [...], 1834. Rankraštis saugomas LNB,
f. 124 – 4. [(2) p., 189 p.] Toliau – WTA.

⁷ [Simonas Daukantas,] *Budq Senowęs–Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū išzrasę Jokyb's* [sic!] *Łaukys*, Petropilie:
Spaudinie pas C. Hintze, 1845.

⁸ [Motiejus Valančius,] *Žemajtiu Wiskupistę aprasze K. Motiejus Wołonczewskis* 1–2, Wilniuj, Spaustuwieje
Juozapa Zawadzki, 1848.

⁹ *Lietuviškas botanikos žodynas* 1, sudarė Botanikos žodyno komisija, vadovaujama doc. L[uido] Vailionio;
red. J[onas] Dagys, Kaunas, 1938.

¹⁰ [Juozas] Povilonis, „Vienas iškiliausių žemaičių“, *Naujasis Židinys* 1, 1990, 23.

O *Taisliaus augyminio* (LNB, signatūra f. 124 – 7) rankraštis buvo atgabentas į Lietuvos centrinę biblioteką Kaune. Į bibliotekos Rankraščių skyriaus Gautų dokumentų knygą Pabrėžos rankraščiai įrašyti 1948 metais gegužės 17 dieną pirmuoju numeriu. Vėliau ji buvo perorganizuota į LTSR valstybinę respublikinę biblioteką ir perkelta į Vilnių, o dabar nuo 1989 ji vadinasi Lietuvos nacionaline Martyno Mažvydo biblioteka¹¹.

PABRĖŽOS RAŠYBOS RAIDA. Kai Pabrėžos bičiulis Simonas Daukantas pageidavo įsigyti *Taisliaus augyminio* nuorašą, Pabrėža jam atsakė negalintis surasti perrašytojo:

musų kliosztoriuje nebuvo tokios asabos, kuri norėtų apsiimti darbu taip sunkiu, jau tai dėl didumo veikalo, nėsą 1040 pervirsz laksztų arkuszinių turinczio, jau tai dėl sunkaus (dėl nepratusio žmogaus) prižiurėjimo ir užlaikymo visų ženklų ortografijos pamarinio-Žemaitiszko: o juos apleisti baisus pasidarytų paniekinimas viso veikalo¹².

Aišku, kad Pabrėžai buvo labai svarbi jo susikurta pajūrio žemaičių rašyba. Perrašyti svarbiausią gyvenimo kūrinių neišlaikant rašybos Pabrėžai rodėsi tolygu paniekinti visą veikalą. Dabar leidžiant šį leidinį Pabrėžos ženklai perrašinėti tiksliai, stengtasi, kiek įmanoma, perteikti visus Pabrėžos rašybos niuansus. Kad pats Pabrėža, jei tik galėtų pamatyti savo knygą, nepasijaustų užgautas.

Pats seniausias išlikęs Pabrėžos rašybos pavyzdys yra 1798 metų pamokslas, sakytas Raudėnuose: „Kazanie o Strałznym Sądzie Boga ostatecznym miane w Rawdzianach 1798 Roku, w Niedzielę 1^{szą} Adwentu“. Šiuo pamokslu prasideda pats didžiausias šiandien žinomas Pabrėžos sutvarkytas ir įrištas pamokslų rinkinys *Kninga turinti savyje kozonius*¹³.

Pabrėžos rašybą ir galima pradėti analizuoti nuo šio pirmojo žinomo jo teksto. Tais 1798 metais Žemaitijoje dar nekvepėjo gramatikomis ir žodynais; juos imta rašyti vėliau, XIX amžiui įsibėgėjant. 1798–aisiais, rodos, išėjo eiliniai *Aukso altorius* ir Pranciškaus Šrubauskio *Balsas širdies* leidimai. Simonui Daukantui, vėliau susidraugausiančiam su Pabrėža, tapsiančiam XIX amžiaus lietuvybės ideologu, tada tebuvo penkeri; Juozas Čiulda, po 56–erių metų parašysiąs solidžiausią žemaičių kalbos gramatiką, dar buvo vos pramokęs šnekėti, o Motiejus Valančius, po pusės amžiaus mėginsiąs burti Žemaičių akademiją, dar nė nenutuokė gimsiąs.

1. <u> [u] ir <ó> [o]. 1798 metais Pabrėža kartais pramaišiui vartojo rašmenis <u> ir <ó> žymėti žemaitiškam tarpiniam tarp [u] ir [o] garsui [o] (plg. *KTSK bócióuiyt* ‘bučiuojat’ 11, bet *bucióuiyt* ‘bučiuojat’ 11). Vis dėlto daug dažniau rašė <u>: *kuris* 12, *kurs* ‘kuris’ 10, 14(3x), *szciešliwuma* ~ ščėslyvumo ‘laimės’ 4.

Antrasis pagal senumą Pabrėžos tekstas yra bene kitų 1799 metų pamokslas, sakytas Tveruose „Nauczka O zwroczeniu sławy uiętey bliźniemu. 1799 w Twerach miana“ iš rinkinio *Pamokslai vairingose materijose*¹⁴ (247–270). Tais 1799 metais Pabrėža jau nuosekliai rašė

¹¹ Nuoširdžiai ačiū Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus vedėjai Jolitai Steponaitienei už šią informaciją.

¹² *Medega S. Daukanto bijografijai, Dirva, Shenandoah, 1898* sausis, 78.

¹³ [Jurgis Ambraziejus Pabrėža.] *Kninga*. – *Tórėti sawicy Kozonius ónt nekóriu Nedielys Dyinu yr ónt labay daug Szwęcziu*. [...] *Apiprowity i wyina Kninga Metusy 1822, Kretingoy*. Rankraščio atšvietai saugomi Vinco Gidžiūno archyve, ALKA'oje, Putname, JAV. [1244 p.] Toliau – *KTSK*. Plg. Giedrius Subačius, „Du Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos rankraščiai: *Kninga turinti savėj kozonius* ir *Rekolekcijos dvasiškos*“, *Archivum Lithuanicum* 3, 2001, 167–184.

¹⁴ [Jurgis Ambraziejus Pabrėža.] *Pamokslay Wayringosy Materyjosy Ať roźniu wyitu, iwayriusy łaykusy sakity par Kónyga Ambrožiejó Pabreža Tercyjorió zokana Szwęta Tiewa Prączyszkaus*. Rankraštis saugomas LMAB, f. 9 – 3360. [868 psl.] Toliau – *PWM*.

žemaitiškai <ó> [o]: *PWM bówa* ‘buvo’ 248, *draskós* ‘draskas’ 247, *kóri* ‘kuri’ 247, *senóty* ‘senutė’ 248, *tróczizna* ~ *tručyzną* ‘nuodus’ 247. Tad nuo 1799 metų Pabrėža gana nuosekliai laikėsi <ó> [o] rašybos.

2. <an> [an] ir <ón>, <a> [ɔn] žodžio viduryje. Daugybe atvejų 1798 metais Pabrėža aukštaitiškai žymėjo dvigarsį <an> [an], kuris jo gimtojoje šnektoje buvo tartas [ɔn]: *ateynanciam* 1, *Dangu* ‘dangų’ 14, *rankas* 9, 11, *tankiay* ‘tankiai’ 11, *tukstanty* ‘tūkstantį’ 14. Žemaitiškam dvibalsiui [ɔn] pažymėti tik retkarčiais pavartotas digrafas <ón>: *Dóngaus* ‘dangaus’ 4, *rónka* ‘ranka’ 7. Visai atsitiktinai tepasitaikė tą patį žemaitišką dvigarsį [ɔn] pažymėti ir raide <a>: *už perkunus trąkia-* [?] 13.

Jau 1799 metais dvigarsį [ɔn] žodžio viduryje Pabrėža buvo sumanęs žymėti nosine raide <a>: *apkalbączy* ‘apkalbančio’ 252, *Dągaus* 251, *dątis* acc. pl. 254, *klausąciu* ‘klausančių’ 247(2x), *neapkąta* ‘neapykanta’ 254, *tąkiay* 254, *wądens* ‘vandens’ 247.

Akivaizdu, kad per tuos vienus metus Pabrėža persigalvojo ir ėmė nuosekliai žymėti žemaitišką dvibalsį [ɔn] reformuotu būdu – nosine raide <a>. Jis turėjo nusižiūrėti nuo lenkų kalbos rašybos, kur raidė <a> buvo tariama [ɔn] – labai panašiai į žemaičių [ɔn]. Dvigarsio rašybos <a> žodžio viduryje Pabrėža iš esmės daugiau nekaltaliojo.

3. <an> [an] ir <ón>, <a> [ɔn] žodžio pradžioje. Žodžio pradžios [an] 1798 metais Pabrėža žymėjo taip kaip ir vidurio – <an>: *ant* 1, *antras* 1. Tik retkarčiais pasitaikydavo pažymėti <ón> – *ónt* ‘ant’ 6, 8.

Po metų, 1799-aisiais, žodžio pradžioje Pabrėža taip pat buvo nutaręs vartoti ne aukštaitišką, o žemaitišką dvibalsį [ɔn]. Tik pasirinko jį žymėti skirtingai nuo žodžio vidurio pozicijos – digrafu <ón>: *óns* ~ *ans* ‘jis’ 248(2x), 255, *ónt* 247, 248, 249(2x), 250, *óntrós* 254, *óntramy* ‘antrame’ 255.

Žodžio pradžioje Pabrėža ilgokai taip ir rašė <ón>. Tik praėjus maždaug 32 metams apsisprendė suvienodinti su žodžio vidurio pozicija ir pakeitė į <a>. Štai 1831 metų pamoksle „Pamokslós Ať pradžiós Atpósku 40. Adinu ysz prisakima Skaystey Szwyisy Jomilestas Kónygykyszty Wiskupa Zemaytiu. atprowyniejemu. sakits apey tusgi Atpóskus Kretingoy Metusy 1831. Bałady 4. d.“ (*PWM*, 753–764) Pabrėža jau rašė: *qt* 753(3x), 754(3x), 755(2x), 756(2x), 757(4x), *qtra* ‘antra’ 760(2x), *qtros* ‘antros’ 759. Tiesa, iš įpročio dar spontaniškai praspūdavo pažymėti ir senoviškai su <ón>: *ónt* ‘ant’ 753(4x), 757(1x), *óntra* ‘antra’ 760.

Tad <a> žodžio pradžios pozicijoje Pabrėžos tekstuose ėmė atsirasti tik apie 1831 metus.

4. <óu>, <u> [ou] ir <uo> [uo]. Žemaitišką dvibalsį [ou] (bk. *uo*) Pabrėža 1798 metais žymėjo žemaitiškai <óu> (ar kartais <ou>): *atadóuk* 5, *atidóuk* 6, *ifzdóuk* ‘išduok’ 5(3x), 6, *jóuksióus* ‘juoksiuosi’ 9, *prapóulys* ‘prapuolęs’ 14. Kartais tik nepažymėdavo diakritiko, plg. <ou>: *noustumy* (žemaičiai *taria nu-!*) ‘nustūmė’ 8, *pouly* ‘puolė’ 2). Retkarčiais parašydavo ir kitaip – *juksius* ‘juoksiuosi’ 9.

Taip pat pasitaikė parašyti aukštaitiškai su <uo> [uo] – *ataduok* ‘ataduok’ 5(3x).

Tačiau ir toks neženklaus svyravimas pradingo iš metais vėlesnio 1799-ųjų pamokslo, čia Pabrėža nuosekliai digrafu <óu> žymėjo žemaitišką dvibalsį [ou]: *atidóuty* ‘atiduoti’ 252, *glóudenóu* ‘gluodenui’ 247, *nóu* ‘nuo’ 253, *nóuplefzys* ‘nuplėšimas’ 247(2x), *tedóud* ‘teduoda’ 258. Tokio rašymo Pabrėža daugiau nekaltaliojo.

5. <am> [am] ir <óm> [ɔm]. 1798 metais Pabrėža rašė aukštaitiškai <am> [am]: *amžyna* ‘amžina’ 7, 14(2x), *amziu* ‘amžių’ 4, 5, 10, 14(2x). Tačiau po metų, 1799-aisiais, šis dvibalsis jau buvo sužemaitintas į [ɔm], tai matyti iš <óm> digrafo: *ómzió* ‘amžiumi’ 258, 263, *ómžyna* ‘amžina’ 263, 268, *ómžynas* ‘amžinas’ 264. Vėliau ši rašybos ypatybė Pabrėžos nebekaltaliota.

6. <y> [ę]. Nuo pat 1798 metų raide <y> Pabrėža žymėjo tarpinį tarp [i] ir [e] žemaičių garsą [ę]: *amžynos* ‘amžinos’ 10, *Krykscionis* ‘krikščionys’ 2. Pabrėža turbūt sekė *Žyvato*¹⁵ laikais (apie XVIII amžiaus vidurį) pradėta žemaičių tradicija raide <y> žymėti specialų žemaitišką garsą [ę]. Pasirinkęs tokį rašymą Pabrėža jo niekada neatsisakė. Vis dėlto tai neaiškia, kad garsui [ę] žymėti nepavartodavo ir kitokių raidžių: <é> (ypač po [j]), <e> ar galūnėje net <o>.

7. <é> [ę] po [j]. Pabrėža vartojo ir ženklą <é> su diakritiku žymėti tam pačiam žemaitiškam garsui [ę], paprastai, kaip matyti iš pavyzdžių, pozicijoje po [j]. Pavyzdžiui, 1809 metų Salantuose sakytame pamoksle „Nauka I. O Karach za grzechy. miana w Sałantach w czasie Festu 40 godzin. 1809“ (689–711)¹⁶ Pabrėža žymėjo: *yifzkojēt* ‘ieškojote’ 704, *nenoriejēt* ‘nenorėjote’ 704, *jēs* ‘ės’ 701, *pyrmoie dalie* ‘pirmoje dalyje’ 689.

Vis dėlto daugiau būtų atvejų, kai Pabrėža žymėjo kitaip: *gyrdiejot* ‘girdėjote’ 704, *góliejy* ‘gulėjo’ 699, *jedymó* ‘ėdimu’ 701, *kojes* ‘kojas’ 701, 704, *kojys* nom. pl. 700, *milieiy* ‘mylėjo’ 699, *óntroi y dalie* ‘antroje dalyje’ 689.

Kad ir kaip nenuosekliai vartodamas <é> raidę, Pabrėža niekada jos neatsisakė; komentodamas savo rašybos ypatybes visada primindavo, kad <é> turinti žymėti siaurą garsą [e]. Nors nenuosekli ypatybė, tačiau pasklidusi po didžiumą Pabrėžos raštų.

8. <yi> [ęi] ir <ie> [ie]. Nors 1798 metais žemaitišką dvibalsį [ęi] Pabrėža dažnai rašė <yi> (*dyina* ‘diena’ 3, 5[2x], *Dyiwa* ‘Dievo’ 3, 4, 7, 8[2x], 12[3x], 13, 15, *Dyius* ‘Dievas’ 12[2x], 14[2x], 15, *wyina* ‘vieną’ 8), bet ne ką rečiau pažymėdavo ir aukštaitiškai: *dienos* ‘dienos’ 2, *dienu* ‘dienų’ 15, *Diewa* ‘Dievo’ 2, 3, 4, *Diews* ‘Dievas’ 2(2x), 8, 12, *wienok* ‘vienok’ 8.

Po metų, 1799–aisiais, Pabrėža jau gana nuosekliai rinkosi vien žemaitišką dvibalsį [ęi]: *dyinos* ‘dienos’ 253(2x), *Dyiwa* ‘Dievo’ 257, *patyis* ‘paties’ 249, *wyynam* ‘vienam’ 249 (spontaniškos išimtis: *Diewa* ‘Dievo’ 259, *yfzka* ‘ieško’ 247).

Žemaitiško dvibalsio [ęi] Pabrėža daugiau neatsisakė, tik vienu tarpsniu buvo sugalvojęs pakeisti jo rašymą. Štai 1805 m. lapkričio 2 dienos pamoksle „Kozonios Ónt Dyynos Zadusznos. – Apey Spasaba, kayp Dufzies ratawoty. Płungie, 1805, Kartyno 1812“ (*KTSK*, 935–942) Pabrėžos rašyta <yy> vietoj <yi>: *dyyno* ‘dienoje’ 938(2x), *Dyywóu* ‘Dievui’ 936, *Pyymóu!* ‘Piemuo!’ 942, *szyrdyys* ‘širdies’ 941, *tyy* ‘tie’ 938, 940, *tyysa* ‘tiesa’ 941, *wyyyny* ‘vienis’ 935. Visą gyvenimą Pabrėža raide <y> rašydavo antrąjį kitų dvibalsių dėmenį [i]: <ay>, <ey> ir kt. Matyt, apie 1805 metus buvo nutaręs prie jų priderinti ir šiaurės žemaičių dvibalsio [ęi] rašymą. Bet 1807 m. vasario 2 dienos pamoksle „Kozoniós Ónt Gramiczium apey tus Dayktus, kóryi toiy Szwętie apsywaykszcio. sakits Płungie. 1807“ (*KTSK*, 337–343) vėl rašė tik <yi>: *dyinos* ‘dienos’ 337, *Dyiwa* ‘Dievo’ 340, *lyipy* ‘liepė’ 338, *sziedyina* ‘šiandieną’ 337(3x), *szwyisibys* ‘šviesybės’ 337, *wyina* ‘vieną’ 337(2x). Tokio žymėjimo <yi> daugiau nebekeitė.

9. <c>, <cz>, <ć> [č]. 1798 metais garsą [č] prieš minkštumo ženklą <i> Pabrėža dažniausiai rašė tiesiog <c>: *ateynanciam* ‘ateinančiam’ 1, *Bažnicia* ‘bažnyčia’ 1, *erfzkiaciu* ‘erškėčių’ 5, *pacio* ‘pačio’ 15, *zalciay* ‘žalčiai’ 11. Tai, matyt, buvę nusižiūrėta į tada dar nenu-sistojusios lenkų rašybos principą – minkštąjį [č] žymėti <ć> arba <c> (taip dažnai buvo rašoma ir tradiciniuose lietuviškuose XVIII amžiaus tekstuose).

Beveik ketveriais metais vėliau, 1802 m. rugsėjo 8 dienos pamoksle „Kazanie o Panieństwie miane w Korcianach w Dzień Narodzenia N. Maryi. R^u 1802“ (*KTSK*, 803–810), Pa-

¹⁵ *Ziwas Pona yr Diwa musu Jezusa Christusa* [...], par S. Bonawentura aprasitas [...], Wilniaw, 1759.

¹⁶ [Jurgis Ambraziejus Pabrėža,] *Kninga pyrna Apey Sakramentus ógólnay yr Apey Nekórius Sakramentus ipatingay*. Rankraštis saugomas VUB, f. 1 – D 57. [711 p.] Toliau – KPAS.

brėža pirmą kartą [č'] ėmė žymėti <cz> prieš minkštumo ženklą, o ne <c>: *ayczioiy* 'aičiojo' 804, *erszkiecziu* 'erškėčių' 803, *galieczio* 'galėčiau' 806, *pacziu* 'pačių' 806(2x), *skayszcziu* 'skaisčių' 806.

Tokią <cz> [č'] rašymą Pabrėža išlaikė iki 1831 metų. Tada vėl modifikavo ir [č'] ėmė žymėti su diakritiku <ć>: *nepaczćiwóma* ~ nepaččyvumą 'nepagarbą' 753, *nepaczćiwómy* 'nepagarboje' 753, *pamaćio* ~ pamačiu 'pagalba' 755. Bet tai buvo tik naujos rašybos pradžia, dar neretai parašydavo ir senoviškai su <cz> (*doczesnu* ~ dočesnų 'laikinų' 758, *kibqczios* 'kybančios' 756, *krykszczionis* 'krikščionys' 757, *nepaczcziwóms* ~ nepaččyvumas 'nepagarba' 754) ir net su dar senesniu <c> (*czisćiaus* ~ čyšćiaus 'skaistyklos' 759, *czisćió* ~ čyšćiu[m] 'skaistykla' 758, *nepaczciwus* ~ nepaččyvus 'nepagarbius' 758).

Akivaizdu, kad apie 1831 metus jau buvo susiformavusi Pabrėžos intencija rašyti <ć>, kad ir nenuosekliai įvykdyta.

10. <sz>, <ś> [š']. 1798 metais minkštąjį [š'] Pabrėža paprastai žymėdavo digrafu <sz>: *miłafzrydistys* 'malonės' 8, *sugriefzzyiey* 'nusidėjai' 8, *szeymina* 'šeimyną' 6. Tokią rašymo tendenciją išlaikė iki pat 1831 metų. Tada, derindamas su ką tik minėta kita rašybos modifikacija (minkštasis [č'] imtas žymėti diakritiniu <ć>), Pabrėža ėmė žymėti <ś>: *grieśyjyma* ~ griešijimo 'nusidėjimo' 755, *paprašity* 'paprašyti' 756, *śio* 'šio' 758. Tačiau iš įpročio dar labai neretai parašydavo ir dešimtmečiais įprastu būdu <sz>: *nebegrieszity* 'nebenusidėti' 757, *parpraszima* 'parprašymo' 757, *parpraszity* 'parprašyti' 756, *pasypraszity* 'pasiprašyti' 760.

11. <z>, <ź>, <ż> [ž']. Minkštąjį [ž'] Pabrėža ilgą laiką žymėjo be diakritiko tiesiog raide <z>, pavyzdžiui, 1809 metais: *graziausio* 'gražiausioje' 693, *paziteczna* ~ pażytečno 'naudingo' 689, *ómzió* 'amžiu[m]i' 698, *sólauzity* 'sulaužyti' 689.

Tačiau 1822 m. gegužės 21 dienos pamoksle „Pamokslós Sakramenta Kónygistys. yr Apey Pawinastis Krykszczionu dieł kónygu yr Bażnicziu. Sakits Sałątusy Łaykó 40. Adinu Atposku par Sekmynes. – Metusy 1822“ (KPAS, 169–224) Pabrėža modifikavo šio atvejo rašybą – ėmė žymėti <ź> su taško formos diakritiku. Taigi minkštasis priebalsis [ž'] imamas rašyti visai kaip kietasis [ż], nebedaroma skirtumo: *pažitka* ~ pażytką 'naudą' 209, *żinksney* 'žingsniai' 173(3x), *żinksniu* 'žingsnių' 173. Nors tada iš įpročio dažniau dar parašydavo be taško (*ómzióu* 'amžiui' 169, *ómzióujy* 'amžiuje' 169[3x], *pazinty* 'pažinti' 170, *pazintumem* 'pažintumėm' 170, *paziteczna* ~ pażytečno 'naudingo' 170), tačiau aišku, kad tais 1822-aisiais Pabrėža ėmė apsispręsti žymėti minkštąjį [ž'] prieš <i> taip pat su tašku <ź>, suvienodinti su kietuoju [ż].

1831 metais, tada, kai buvo modifikuojamas [č'] ir [š'] rašymas, prie jo vėl derintas [ž'] – taško formos diakritikas pakeistas akūtu <ź>: *nobażęstwa* ~ nobaženstva 'pamaldos' 756, *nóumażinty* 'numažinti' 759, *pagróużims* (sic!) 'pagražins' 758, *pagróużinty* 'pagražinti' 757, *pažitka* ~ pażytką 'naudą' 755, *sólaużima* 'sulaužymą' 760. Vis dėlto tais metais dar buvo pramaišiu rašoma su Pabrėžai įprastesne <ź>: *yszpażinty* 'išpažinti' 758, *nobażęstwas* ~ nobaženstvos 'pamaldų' 759, *nobażęstwoy* ~ nobaženstvoj 'pamaldose' 757, *óziwoty* ~ užyvoti 'vartoti' 757. 1831-ieji yra aiški keitimo pradžia, rodanti atsirandančią tendenciją.

12. <le>, <lie> [l'è], [l'ie]. 1798 metais pozicijoje po minkštojo [l'] prieš [è] (žemaičių [ie], tad [l'ie]) Pabrėža rašė be <i>, tad <le>: *begaleiey* 'begalėjai' 5, *milesem* 'mylėsim' 16, *nulekiy* 'nulėkė' 8.

Tačiau jau 1801 m. rugsėjo 29 dieną Žlibinuose sakytame pamoksle „Kazanie w Zlabinach w 1801. – w Dzień S. Michała Archanioła miane w Zlabinach o Pogorszeniu“ (KTSK, 883–890) Pabrėža parašė ir <lie>: *kiele* 'kelyje' 883 bei *pagayliek* 'pagailėk' 885.

Na, o 1802 m. rugsėjo 8 dienos pamoksle „Kazanie o Panieństwie miane w Korcianach w Dzień Narodzenia N. Maryi. R^u 1802“ (KTSK, 803–810) Kartenoje Pabrėža jau buvo visiškai

perėjęs prie <lie> [l'ie]: *daliejy* 'dalyje' 804, *dókytreliems* 'dukterėlėms' 808, *galieccio* 'galėčiau' 806, *milietyis* 'mylėtis' 806, *panelie* 'panelėje' 803, *zolie* 'žolė' 806 (kitaip pasitaikė tik *daley* 'dalėje' 804). Vadinasi, galima tvirtinti, kad 1802 metais Pabrėža jau vartojo <lie> [l'ie].

Tačiau jis ir vėl buvo susvyravęs – net kelis kartus – ar negrįžti prie <le>: 1803 m. balandžio 5 dienos pamoksle („Kazanie Na drugi dzień Wielkonocny, o strzezeniu się odpadnienia w grzechy [...]. W Pługianach. 1803“, *KTSK*, 85–92); keliuose 1808 ir 1809 metų pamoksluose (*KTSK*, 927–934, 237–241, 345–350); ir vėl dviejuose 1810 metų pamoksluose (*KTSK*, 255–257, 429–444). Tais trimis svyravimo periodais Pabrėža parašydavo pramaišiu abi formas <le> ir <lie>.

Pagaliau Pabrėža vis dėlto apsisprendė ženklinti <lie>.

13. <gia>, <gie> [g'e] ir <kia>, <kie> [k'e]. 1798 metais po <g> ir <k> Pabrėža žymėjo minkštumo ženklą <i> prieš garsą [e]. Dažnai pats balsis buvo ženklinamas ne <e>, bet <a>, tad <gia> ir <kia>: *erfzkiaciu* ~ erškečių 'erškėčių' 5, *giaras* 'geras' 2, *ylgiasney* ~ ilgesniai 'ilgiau' 12, *mokiay* 'mokei' 6, *tankiaiy* 'tankiai' 11, *prakiayktus* ~ 'prakeiktus' 13. Nors parašydavo ir su <e> (plg. *klausikieties* ~ klausykietės 'klausykietės' 3).

Po metų, 1799-aisiais, Pabrėža vis dar dažniau rašė su <a>, ypač tebebuvo būdinga pozicija po <k>, tad <kia>: *kialó* 'keliu' 268, *motryfzkialy* 'moteriškėlė' 248, *prakiayktus* 'prakeiktas' 258(2x), *sunkiaiy* 'sunkiai' 253, *takiaiy* 'tankiai' 254, 262 (nors rašė ir *kiele* 'kelyje' 257, *kietorius* 'keturis' 248, *prakieykty* 'prakeikti' 264). Taip pat pasitaikė ir po <g>, tad <gia>: *pawogiaiy* 'pavogei' 259, nors, regis, kitur jau visur buvo pereita prie <gie>.

1801 metų pamoksle, sakytame Kantaučiuose rugpjūčio 10 dieną „Kazanie w Dzień S. Wawrzynca miane o Karach Piekielnych w Kontowciach. 1801“ (*KTSK*, 695–703), su <e> Pabrėža jau dėsningai rašė ne tik <gie>, bet ir <kie>: *eyszkiey* ~ eiškiai 'aiškiai' 698, *erszkieciu* 'erškėčių' 697, *kiepty* 'kepti' 695, *prakieykta* 'prakeikta' 695, 696, *prakieyktyiy* 'prakeiktieji' 697(5x), *prakieyktoiy* 'prakeiktąjį' 696, *prakieyktuiiu* 'prakeiktųjų' 696, 697(3x), 698(2x), *tonkiey* 'tankiai' 695 (tik spontaniškai pasitaikė su [a], tad <kia>: *prakiaykt-* [?] 696, *prakiayktyiy* 'prakeiktieji' 697).

Iki 1811 metų ir vyravo toks <gie> bei <kie> žymėjimas. Tačiau po tam tikro pereinamojo laikotarpio 1809–1810 metais, 1811 m. balandžio 2 dienos pamoksle „Kozoniós Ónt pyrmos Dynos Weliku – Sakits Kartyno 1811“ (*KTSK*, 69–76) Pabrėža išmetė <i> ir ėmė nuosekliai rašyti <ge> ir <ke>: *gera* 'gerą' 71, *yfzgelbietu* 'išgelbėtų' 70, *keló* 'keliu' 73, *kętiety* 'kentėti' 75, *weykey* 'veikiai' 73.

Ir vėliau Pabrėža gana nuosekliai ženklino <ge> ir <ke>.

14. <giy> [g'ę], <kiy> [k'ę]. 1798 metais minkštumo ženklą po <g> ir <k> Pabrėža dar žymėjo ne tik prieš <a> ar <e>, bet ir prieš <y> [ę]: *atpyrkiyma* 'atpirkimo' 4, *giyrdieyma* 'girdėjimo' 3, *giyrdieiot* 'girdėjote' 2, *kiytus* 'kitus' 2 (rėmėsi kai kuriais tradiciniais bažnytiniiais raštais). Lenkų rašyboje prieš rašmenį <y> tegali eiti kietasis priebalsis, o jeigu priebalsis yra minkštas, po jo rašoma ne <y>, o <i> (tiesą sakant, tam lenkų rašyboje ir vartojamos skirtingos raidės <y> ir <i> – minkštumo-kietumo skirtumui žymėti). Tad lenkų rašyboje iš principo neįmanoma parašyti -giy- ar -kiy-, kaip savo tekstuose žymėjo Pabrėža.

Raide <y> Pabrėža žymėjo garsą [ę], prieš kurį jo tarmėje daugumas priebalsių išlaikomi kieti, nesuminkštinami, „išimtį sudaro *k, g, š, ž, l, č, dž*, kurie tariami minkštai prieš kiekvieną priešakinį balsį“¹⁷. Jau 1798-aisiais Pabrėža buvo suvokęs, kad nors prieš [ę] dauguma žemaitiškų priebalsių yra kieti, tačiau <g>, <k> šioje pozicijoje būna tik minkšti. Todėl, kad lenkiškai skaityti įpratusiam skaitytojui <gy>, <ky> grafemų junginiai nepasiro-

¹⁷ Zigmantas Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis, 1966, 156.

dytų esantis siūlymas tarti kietai, Pabrėža buvo įsivedęs naują ir čia minkštumo ženklą <i> žymėti minkštumą <giy> ir <kiy>.

Toks keistas raidžių derinys, matyt, ir pačiam Pabrėžai rėžė akį, kad ilgainiui jis nutarė atsisakyti žymėti minkštinamąją <i>. 1808 m. lapkričio 1 dienos pamoksle „Kozoniós Ont Wysu Swętu. – Kartyno. Metusy. 1808“ (KTSK, 927–934) Pabrėža jau rašė <gy> ir <ky>: *bukyt* ~ būkiat ‘būkite’ 932, *gymynys* ‘giminės’ 933, *gyrdieiy* ‘girdėjo’ 929, *kytosy* ‘kitose’ 932 (dar spontaniškai – ir *bukiyt* ~ būkiat ‘būkite’ 932).

Po 1808 metų Pabrėža daugiau jau nekaitaliojo <gy> ir <ky> rašybos.

Matyti, kad maždaug iki 1831 metų buvo bent keli periodai, kuriais Pabrėža ypač buvo linkęs kaitalioti savo rašybą.

a) Per kokius vienus metus nuo 1798 iki 1799 metų Pabrėža gerokai pakeitė, apvienodino ir sužemaitino savo rašybą: gana nuosekliai ėmė rašyti <ó> [o], <ą> [ɔn] (ne žodžio pradžioje), <ón> [ɔn] (žodžio pradžioje), <óu> [ou], <yi> [ei].

b) Taip pat apie 1802–1811 metus Pabrėža savo rašyboje įdiegė, kartais su ilgai užsitęsusiomis abejonėmis, tokius variantus: <cz> [č’], <yi> [ei], <gy> [g’ę] <ky> [k’ę], <ge> [g’e], <ke> [k’e], <lie> žem. [l’ie].

c) Po to iki pat 1822-ųjų (maždaug 11 metų) nieko nekaitaliojo, o tada įsivedė <ž> [ž’]. Ir vėl dar maždaug devynerius metus rašė stabiliai ir vienodai iki 1831, kada apsisprendė žymėti <ą> [ɔn] žodžio pradžios pozicijoje, <ć> [č’], <ś> [š’] ir <ź> [ž’].

PABRĖŽOS MOKSLO RAŠTŲ RAŠYBA. Iki 1831 metų Pabrėža tokią rašybą (su tam tikrais svyravimais) ir vartojo visiems savo raštams – tiek religiniams, tiek mokslo veikalams¹⁸. Tačiau vėliau ją vėl ėmė kardinaliai reformuoti.

Po 1831 metų tekstų tiksliai datuojami tik 1834-ųjų Pabrėžos darbai – *Vardai taisliniai augymių* (WTA) bei *Srija balseninė bylių žemait–lotyninių* (SB). Abiejuose šiuose rankraščiuose jau labai aiškios dvi rašybos ypatybės, kurių nebuvo tekstuose iki 1834 metų. Kadangi tai pakeitimai, visų pirma skirti mokslo tekstams, o ne pamokslams užrašyti, galima palyginti su prieš tai 1827 metais rašytu Pabrėžos mokslo veikalu *Promyczek Zwiastujący Tablicę Chorób*¹⁹ – jame dar nebuvo mokslo tekstams būdingų rašybos naujovių. Vadinasi, mokslo tekstai imti modifikuoti tarp 1827 ir 1834 metų, bet greičiausia po 1831 metų (galbūt po to, kai pralaimėjo Žemaitijoje vykęs sukilimas)²⁰.

1. Vietoj paprastų raidžių su akūto formos diakritikais <ć> ir <ś> minkštiesiems priebalsiams [č’] ir [š’] žymėti Pabrėža įsivedė digrafus su dviem raidėmis, turinčiomis po tokį patį diakritiką. Atitinkamai <ćź> (WTA: *óźwerqćźio* ~ užverančio ‘uždarančioje’ (antraštinis psl.), *raytyniicće* ~ raitinyčia 2; SB: *augmyniiczyynis* ~ augminyčinis ‘augalinis’ (pratarmė), *patękqćźiosys* ‘patenkančiosios’ 502) bei <śź> (WTA: *sóplieśśźitasis* ‘suplėšytasis’ 20, *śźylin-giity* ~ šilingytė 5; SB: *yszrasźiita* ‘išrašytą’ (pratarmė), *śźeerdys* ‘šerdis’ 399).

Matyt, Pabrėža norėjo supanašinti kietųjų ir minkštųjų priebalsių žymėjimą – dabar ir kietieji, ir minkštieji imti rašyti digrafais <cz> ir <sz>, tik minkštieji dar įgijo minkštumą žyminčius akūto formos diakritikus: <ćź> ir <śź>. Akivaizdu, kad taip Pabrėža išvengė ne-nuoseklus lenkų rašybos minkštumo žymėjimo ir nutarė suderinti rašmenų rašymą savo sistemos viduje. Vis dėlto jis labai pažeidė ekonomijos principą – vietoj vienos raidės įsivedė digrafą. Tokios raidžių poros ne tik lenkams, bet ir niekam kitam iš to meto rašančių aukš-

¹⁸ Plačiau žr. Subačius 1996, 29–31.

¹⁹ [Jurgis Ambraziejus Pabrėža,] *Promyczek Zwiastujący Tablicę Chorób*, 1827. Rankraštis saugomas LNB, f. 124 – 2. [8 l., lxxj p., 697 p.] Toliau – PZTCh.

²⁰ Plačiau žr. Subačius 1996, 42–50.

	1798	1799	1801	1802	1803	1805	1807	1808	1809	1810	1811	1822	1831
1. [u], [ɔ]	<u>, <ó> →	<ó>											
2. [an], [ɔn] ž. viduryje	<an> (<ón>) →	<q>											
3. [an], [ɔn] ž. pradžioje	<an> (<ón>) →	<ón> →											<q>
4. [ou], [uo]	<óu>, <u>, (<uo>) →	<óu>											
5. [am], [ɔm]	<am> →	<óm>											
6. [ɛ]	<y>												
7. [ɛ] po [j]	<é>												
8. [ɛj], [ie],	<yj>, <ie> →	<yj> →				<yy> →	<yj>						
9. [č']	<c> →			<cz> →									<ć>
10. [š']	<sz> →												<ś>
11. [ž']	<z> →											<ż> →	<ź>
12. [l'ɛ], žem. [lie]	<le> →			<lie> →	<lie>, <le> →			<lie>, <le> →	<lie>, <le> →	<lie>, <le> →	<lie>		
13. [g'e], [k'e]	<gia>, <kia> →	<gie> →	<kie> →										<ge>, <ke>
14. [g'ɛ], [k'ɛ]	<gij>, <kij> →							<gy>, <ky>					

1 LENTELĖ. Pabrėžos rašybos keitinėjimas iki 1831 metų

taičių ar žemaičių nebuvo būdingos. Net po du diakritikus turintys digrafai ir dabartiniam skaitytojui iš karto krinta į akis kaip griozdiškesni ir kaip ypatingas Pabrėžos raštų bruožas.

2. Vietoj paprastų raidžių ilgiesiems, pailgintiems ar kirčiuotiems balsiams žymėti Pabrėža taip pat įsivedė digrafus (arba ėmė dvigubinti raides): <a>, <e>, <i>, <y>, <o>, <ó>, <u> virto <aa>, <ee>, <ii>, <yy>, <oo>, <óó>, <uu>. Pavyzdžiui, WTA: *aalkoriuu* ‘alkorių’ 20, *bajooraa* ‘bajorai’ 21, *ketórwiróóky* ~ keturvyrukė 20, *laapaas* ‘lapais’ 21, *pawasaryynis* ‘pavasarinis’ 1, *pipiity* ~ pipytė 1; SB: *pyylkjooris* ~ pilkjooris 324, *pyrsztneerwee* ~ pirštnerviai 326, *ryyiwie* ~ rievė 342, *skobtaaiilinkmióóuts* ~ skobtaiilinkmiuotas 360, *sódruuktints* ~ sudrūktintas ‘pastorintas’ 360.

Be abejo, ir ši ypatybė labai krinta į akis kaip ypatingas Pabrėžos rašybos bruožas, nebūdingas jokiems kitiems aukštaičių ar žemaičių raštams. Tačiau artimesnių ar tolimesnių kaimynų rašybos toks dvigubinimas nėra svetimas (plg. estų, suomių kalbas). Pats Pabrėža štai kaip apibūdino savo apsisprendimą dvigubinti balses 1834 metų pabaigos laiške Jonui Krizostomui Gintilai²¹: „tas žemaičių pusgalvis [taip Pabrėža ironiškai rašė apie save] į savo rašybą įtraukė dvigubas balses, kad parodytų žemaičių kalbos žodžių prozodiją ne tik svetimšaliams būtinai reikalingą, bet ir patiems kraštiečiams labai naudingą, ypač botanikos žodžių — pavyzdžiui, sudurtų iš kelių žodžių“²². Vadinasi, Pabrėža bus pajutęs, kad tiek svetimšaliai, tiek žemaičiai nesuprantą jo kuriamų naujų žemaitiškų botanikos terminų, paprastai suduriamų iš dviejų ar ir daugiau kamienų. Todėl norėdamas tekstą daryti suprantamesnį šitaip tikslino savo rašomosios kalbos prozodiją ir teigė, kad skaitytojais „puikiausią, sakau, dvigubosiose balsėse ras prozodiją“²³. Iš Pabrėžos argumentavimo matyti, kad dvigubinti balses jam buvo nauja.

Taigi ketvirtajame penktajame dešimtmetyje atsirado atotrūkis tarp dviejų Pabrėžos rašybų. Istorikai reikėtų sakyti, kad dvasinių tekstų rašyba ir toliau nekeista (apie tam tikras išimtis, kai pramaišiu su <cz>, <sz> religiniame rankraštyje Pabrėža įsivedė ir <ćz>, <śz>, žr. Subačius 2001, 179–181), o mokslinių tekstų nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios – patobulinta.

	Iki 1831	Tarp 1827 ir 1834
[č], [š]	<ć>, <ś> →	<ćz>, <śz>
Ilgieji, pailginti ar kirčiuoti balsiai	<a>, <e>, <i>, <y>, <o>, <ó>, <u> →	<aa>, <ee>, <ii>, <yy>, <oo>, <óó>, <uu>

2 LENTELE. Pabrėžos mokslo darbų rašybos keitimas tarp 1827 ir 1834 metų

PABRĖŽOS APSISPRENDIMAS KURTI SAVO BENDRINĘ RAŠOMĄJĄ KALBĄ. Dvigubos rašybos sukūrimas susijęs ir su Pabrėžos bendrinės rašomosios žemaičių kalbos kūrimo idėjomis.

Ypač nuo 1827–1828 metų, kai Pabrėža ėmė vis labiau trauktis į mokslinę botaniko veiklą (1828 m. rugsėjo 20 dienos laišką Johanui F. Wolfgangui, pasak Juozo Tarvydo, „galima laikyti Jurgio Pabrėžos kaip tikro botanikos mokslininko gimimo liudininku“²⁴), jam

²¹ Pabrėžos 1834 m. gruodžio 19 d. laiškas iš Kretingos Jonui K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Senzikas, *Mūsų Senovė* 2(3[8]), 1938, 492.

²² „Ten źmudźki Pólgłówek przyjął do swojey Pisowni podwóyne samogłoski, a to dla pokazania w wyrazach źmudźkich prozodyi tego języka nie tylko dla cudzoziemców niezbędnie potrzebney, lecz i dla samych rodakow wielce pożyteczney zwłaszcza (w) wyrazach botanicznych mianowicie z kilka wyrazów złożonych“.

²³ „Naydoskonalszą mówię, w podwóynych samogłoskach znaydą Prozodyą“.

²⁴ [[uozas] Tarvydas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža: Medžiaga biografijai*, Kretinga, 1971, 100. Rankrašties saugomas LNB, f. 176 – 3. [288 p.]

iškilo nauja kalbinė problema – nebuvo žemaitiškų terminų. Pats Pabrėža tai suprato kaip svarbesnę už rašybą problemą, apie terminų kūrimą paprastai samprotavo pirmiausia. *PZTCh* rankraščio pavadinimą taip aiškino: „Spindulėliu ir dėl to šį savo darbą pavadinau, kad lotynų ir lenkų tarmių pavadinimams suteikiau atitinkamus žemaitiškus, kurių žemaičių tauta (išskyrus labai mažą jų skaičių!) neturėjo, ir tuo norėjau parodyti, kad šitokia mano elgsena tarsi koks mažutis spindulėlis gali pasitarnauti mokytajam žemaičių pasauliui šiokiu tokiu pavyzdžiu plėsti gimtąją kalbą, iki šiol dar tokią negausią literatūros žodžių“²⁵ (3v).

Toliau sušuko: „Keistas dalykas! Tiek ši žemė turėdama kraštiečių moksliskai net per daug išlavintų daktarų ir magistrų, visgi beveik neturi jokio (išskyrus vienintelį D[idžiai] Š[viesų] P[oną] regentą Paškevičių, kuris rengia išleisti žemaičių žodyną) savo kalbos žodžių gamintojo“²⁶ (4r). Pabrėža žinojo, kad Dionizas Poška rašė žodyną, bet jokių kitų orientyrų, kur galėtų kreipti savo žemaičių kalbos leksikos norminimo darbą, jis nematė. Trūko jam ir gramatikos – „dar neturime tautinės žemaičių gramatikos, nebent svetimšalių ir yra gal kokios nors parašytos“²⁷ (4v). Bet užsieniečių parašytos Pabrėžai netiko (turbūt galvoje turėtos Rytų Prūsijoje leistos Gotfrydo Ostermejerio, Povilo Ruigio, Kristijono Milkaus ar kitos gramatikos), o neturėdamas pasiremti jokios gramatikos čia, Didžiojoje Lietuvoje (ypač Žemaičiuose), Pabrėža pats ėmėsi norminti: „Aš noriu išlaikyti tokią gramatikos taisyklę, kad žodžiai būtų rašomi taip, kaip yra visuotinai tariami [...]. Todėl savo rašte taikiausi prie kalbėjimo būdo to krašto, kuriame rašau“²⁸ (4v). Akivaizdu, kad tais 1828 metais Pabrėža raiškiai suformulavo stygių tokių kalbos ypatybių, kurias galėtume pavadinti bendrinės kalbos atributais.

Pabrėžos dvejonės, ieškojimai, kaipgi kurti bendrinę rašomąją žemaičių kalbą, gerai matyti iš kitų dviejų laiškų prof. Wolfgangui. 1828 m. lapkričio 27 d. Pabrėža rašė²⁹: „Dėl Lotynų–žemaičių kalbų augalų žodynėlio, tai ar nebūtų galima palaukti, kol pasitarsiu su D[idžiai] Š[viesiu] P[onu] Paškevičiumi, sudarinėjančiu žemaičių kalbos žodyną, kad būtų galima išlaikyti žemaičių rašybos vienodumą. Bet toks aptarimas galėtų įvykti tik kitais metais birželio mėnesį [...].“³⁰ (8r–8v). Pabrėža suvokė tebesant pradinę rašomosios kalbos stadiją, kai dar esą galima susitarti su vieninteliu rimčiau norminamąjį darbą dirbančiu Dionizu Poška. Tai Pabrėžos abejonės prieš galutinį apsisprendimą. Jau po pusmečio³¹ buvo maždaug apsisprendęs: „Dėl susisiekimo su žemaičių žodyno autoriumi pats nežinau, ką sau bepatarti. Dėl žemaičių rašybos nesu linkęs savo nusistatymo keisti, juo labiau, kad jau skaičiau knygelę, išleistą žemaitiškai pagal mano rašybą. O žodyno autorius taip pat turi rašyti pagal savo nusistatymą, ir čia jau Jo nepakreipsi, ypač kad jau bebaigęs savo veikalą.

²⁵ „Promyczkiem też y z tego powodu moją tę pracę zaintytułowalem: że Jmiona chorob w Dialek[cie] łacinskim y Polskim pozyskały przeze mnie odpowiednie sobie Nazwiska w Żmudźkim Dyalekcie, czego do tych czas Narod Żmudzki, (wyjąwszy szczupłą bardzo ich liczbę!) nieposiadał, chcąc przez to okazać, iż ten mój postępek niby jaki malenki promyczek może posłużyć Uczonemu światu Żmudźkiemu za wzór niejaki do rozszerzenia oyczystego Języka w wyrazach Literatury dotąd jeszcze tak bardzo szczupły“.

²⁶ „Dziwna rzecz! tyle mając Ziemia ta swych Rodaków w przedmiocie naukowym aż nad to biegłych Doktorów y Magistrów, niema jednak prawie żadnego (:wyjąwszy jednego WJP. Regenta Paszkiewicza zajmującego się wydaniem Słownika Żmudźkiego) rozszerzyciela co do wyrazow Języka swojego“.

²⁷ „Jeszcze niemamy Narodowey Grammatyki Żmudźkiej, chyba przez Cudzoziemców napisane może i są jakie“.

²⁸ „Chcę ja wtem Prawidło Grammatyczne zachowac, żeby tak pisać wyrazy, jak się powszechnie wymawiają [...]. W mojm zatem Pismie stosowałem się do sposobu mówienia kraju tego, w ktorym piszę“.

²⁹ Pabrėžos 1828 m. lapkričio 27 d. laiškas iš Vėžaičių prof. Johanui F. Wolfgangui į Vilnių. Rankraštis saugomas LMAB, f. 7 – 309. [8r–9v l.]

³⁰ „Co do Słowniczka Łacinfko-Żmudźkiego roślin mego Zielniczka: czy nie możnaby po-czekać, póki się nie zniosę z WJP. Pałzkiewiczem układającym Dykcyonarz Języka Żmudźkiego, a to dla zachowania Jednostayności w Pisowni Żmudźkiej: ale takowe zniesienie się tylko na Przyszły Rok w Czerwcu nastąpić może. [...]“.

³¹ Pabrėžos 1829 m. balandžio 13 d. laiškas iš Vėžaičių prof. Johanui F. Wolfgangui į Vilnių. Rankraštis saugomas LMAB, f. 7 – 309. [12r–13v l.]

Be to, iki šiol neturime jokios žemaičių krašto gramatikos: tad ar šiaip, ar taip [...].“³² (12v). Vadinasi, Pabrėža jau nutarė eiti savuoju – ne susitarimo dėl bendrinės kalbos, o greičiau konkurencijos – keliu; konkuruoti ne tik su Poška, bet ir su visais kitais potencialiais kitokio bendrinės kalbos modelio kūrėjais.

Pabrėža buvo perukų ir makaroniškos kalbos amžiaus augintinis. Atėjęs XIX amžius jį rado jau trisdešimtmetį, susiformavusios pasaulėjautos. XVIII amžiuje dar buvo labai įprasta, kad visuomenėje funkcionavo ne viena kalba. Didžiuma žmonių turėjo savo gimtąją šnekamąją kalbą, o šviesieji luomai – savo lotynų, lenkų kalbas. Valstiečiams skirtos lietuviškos knygelės, paprastai dvasinio turinio, XVIII amžiuje dažniausiai neturėjo intencijos diegti kokias nors bendras kalbos normas. Valstiečiai, daugiausia vartoję lietuvių kalbą, dar buvo tas nejudrusis visuomenės sluoksnis, „pririštas“ prie žemės, kuriam tiesiog nė nelabai reikėjo bendros, bendrinės kalbos. Be to, jie buvo mažai telavintas luomas, todėl bendrų rašomosios kalbos normų išlaikyti ir negalėjo pajėgti. „Judrieji“ ir išlavintieji didžiumą savo kultūros poreikių tenkino kitomis kalbomis.

Toks stereotipas buvo įprastas ir Pabrėžai. Bent apie 30 metų jis juo ir rėmėsi, rašydamas pamokslus. Valstiečiams skirti tekstai nepretendavo būti bendri, vienodi visiems, Pabrėža jų ir nesuvokė kaip bendrinės rašomosios – vienodos visai tautai – kalbos išraiškos formos.

Tačiau visuomenė jau buvo labai pasikeitusi apie 1827–1831 metus, kai Pabrėža apsisprendė kurti bendrinę kalbą. Įsibėgėjant XIX amžiui vis daugiau valstiečių ėmė veržtis į mokslą ir laisvę – ėmė lygiuotis į kilminguosius. Ėmė rasti naujas šviesuomenės sluoksnius, kurio gimtoji kalba buvo lietuvių. Tik tada Pabrėža galėjo pasakyti, kad „pradiejau geesty žemaytyszka my Lyżówiewy paraśziity Augmyniiczy, kórioy galiety kyikwyins pramokits pažinty yr daety Augimes“ (TA II). Tad *Taislių augyminį* skyrė tik *pramokytiems*, o tų pramokytų buvimas buvo ir bendrinės kalbos funkcionavimo kontekstas. Šešiasdešimtmečio vienuolio emerito apsisprendimas norminti bendrinę kalbą rodo jį tampant moderniu XIX amžiaus žmogumi, peržengiančiu savo XVIII amžiau stereotipus.

BENDRINĖ PAJŪRIO ŽEMAIČIŲ KALBA IR JOS VARTOJIMO TERITORIJA. Pabrėža yra nusakęs, kaip įsivaizdavo savo kurtos bendrinės rašomosios kalbos paplitimą. *PZTCh* 1827 metais jis jau užsiminė pasirenkąs „žemaičių tarpe žodžius taip rašyti, kaip tariamai Kretingoje ir gana didelėje Baltijos pajūrio krašto dalyje“³³ (4r–4v). Čia dar nelabai aišku, ką reiškia ta „gana didelė pajūrio krašto dalis“. Bet jau 1828 m. rugsėjo 20-osios laiške prof. Wolfgangui teritorija patikslinta: „augalų pavadinimus taip rašau, kaip jie mūsų pajūrio krašte tariamai 15 mylių nuo jūros į krašto gilumą“³⁴ (4v).

Žinant, kad tuo metu vieną lenkišką mylią sudarė 14 816,5 uolekties, o viena uolektis – 0,576 metro³⁵, galima apskaičiuoti, kad 15 tuometinių mylių dabar sudarytų apie 128 kilometrus. Žemėlapyje nuo Baltijos jūros per Kretingą išmatavus tokį atstumą, matyti, kad jis kone visiškai tiksliai baigiasi ties Smilgiais (į pietryčius nuo Kuršėnų, į vakarus nuo Šiaulių), neto-

³² „Co do komunikacyi z Autorem Dykcyonarza Zmudzkiego; sam sobie dadź rady nie umiem. – Ja w Zmudzkiey Pisowni od mojego przekonania niegotów odstąpić, ile żem już czytał Xiążeczke w Zmudzkim wydaną podług moiey pisowni. Autor zaś Dykcyonarza musi takōż pisać według swego przekonania, a w tem już Go nienawrócić, zwałzcza będącego przy konkluzyi Dzieła swego. Przy tem Grammatyki dotąd żadney niemamy kraju Zmudzkiego: oder wiec siak, oder tak [...]“.

³³ „W Zmudzkim Dialekcie pisać wyrazy tak ze wszystkim, jak się wymawiają w Kretyndze y dosyć w znaczney części Kraju Pomorza Bałtyckiego“.

³⁴ „Nazwiska roslin tak piszę; jak się one w kraju naszym pomorskim wymawiają na 15. mil biorąc od morza w głąb kraju“. Pabrėžos 1828 m. rugsėjo 20 d. laiškas iš Kretingos prof. Johanui F. Wolfgangui į Vilnių. Rankraštis saugomas LMAB, f. 7 – 309. [4r–5r l.]

³⁵ Plg.: *Słownik języka Polskiego* 1, Wilno, 1861, 662, 610.

li ir šiandien pripažįstamos žemaičių tarmės ribos. Vadinasi, Pabrėža nurodė rašas ne savo patarmės ar šnekotos, o visų žemaičių tarties pagrindu. Aišku, kad būtent šitoje teritorijoje – Žemaitijoje kalbine prasme – gyvenantiems žemaičiams Pabrėža ir kūrė bendrinę kalbą. Tai matyti ir iš 1835 metų Simono Grosa gramatikos *Kalbrėda liežuvio žemaitiško rankraščio* (Grosas parašė gramatiką Pabrėžos bendrinės kalbos modeliui), kurios pratarmėje Pabrėžos mokiniškas Juozas Butavičius taip įrašė: „kninga ta rodos ľabay priderąti dieľ Zemaytiu ipatinga wysso pawieto Telsziu, dydzios dalyis pawietu Sziauliu yr Raseyniu“³⁶. Tai ir bus Pabrėžos kurtos bendrinės kalbos plotas – Telšių bei dalys Šiaulių ir Raseinių apskričių (tad žemaitiškai kalbanti Žemaitija). Pavadinimas *žemaičių* Pabrėžos bendrinės kalbos modeliui tinka geriau nei kieno nors kito. Tai žemaičiams skirta bendra kalba. Pats Pabrėža ją vadina arba tiesiog *žemaičių*, arba *pajūrio žemaičių kalba* (*pozamorski Język Zmudzki, PZTCh* 4v).

Susikūręs tokį teritorinį pajūrio žemaičių kalbos modelį, Pabrėža įvardijo ir kituose lietuviškai kalbančiuose plotuose vartotas rašybas (rašomasias kalbas). Jas suvokė esančias dar dvi: Prūsijos lietuvių (vadino *prūsų–žemaičių* [*Prusko–zmudzki*, Pabrėžos 1835 m. kovo 20 dienos laiškas Jonui K. Gintilai³⁷, 493]) ir Didžiosios Lietuvos lietuvių aukštaičių (vadino *lietuvių* [*Litewski*, ten pat 493], *lietuvių–žemaičių* [*Litewsko–zmudzki, PZTCh* 4v]).

Bet tos abi rašybos Pabrėžai netiko. *Prūsų–žemaičių* (Mažosios Lietuvos) ortografijai Pabrėža pripažino savarankišką egzistavimą, tačiau ją atmetė, nes ji esą „pritaikyta prie vokiečių rašybos, vokiečiams labai patogios, bet ne žemaičiams“³⁸ (laiškas Gintilai 1835-03-20, 493). Pabrėža taip pat norėjo atsiriboti nuo Didžiosios Lietuvos bandymų norminti aukštaičių rašybą. Aukštaitiškus žodžius jis norėjo atskirti kaip kitų kalbų žodžius (nerašyti jų pramaišiu su žemaitiškais). Pabrėža buvo įsitikinęs, kad „žemaitis niekada nesutars dėl kalbos su lietuviu, nei su prūsu ar latviu“³⁹ (čia visų pirma turėjo galvoje rašybą; laiškas Gintilai 1835-03-20, 495). Jis pyko ant lietuvių (aukštaičių): jie yra „tokie atkaklūs ir užsispyrę kalbėti ir rašyti savaip, kad jiems taip ir ne kitaip atrodo: vien lietuvių kalba ne tik rašyti, kalbėti, bet ir alsuoti net pati tikroji Žemaitija privalo. Lietuvà tebūna Lítuwa, maišytieji – maišytisiais, o žemaičiai – žemaičiais“⁴⁰ (laiškas Gintilai 1838-10-9⁴¹, 663). *Taislių augyminių*, pagrindinį savo gyvenimo veikalą, irgi skyrė tik žemaičiams: „Weykała tóu rašziau ne dieley Lyitóówyniku, (kóryi gaľ sau tolyi óz móni geresnius Pyszorius atrasty) ale dieľ tykruuju Žemaytiu, pri kóriu nier myšzyny niejoky kalbos lyitóówyszkos: teyp yr kalbó tykray žemaytyszko rupinaus parašziiti“ (V).

Apskritai, iš visų žinomų XIX amžiaus žemaičių autorių, kurie turėjo aspiracijų kurti bendrinę kalbą, tik Pabrėža atskyrė Didžiosios Lietuvos žemaičius ir aukštaičius, tik jis bandė kurti tokią žemaitišką rašomąją kalbą, kuri tiktų vien žemaičiams, kurios nereikėtų mokyti ir aukštaičiams (Dionizas Poška, Juozapas Čiulda, Simonas Daukantas ir kt. savo rašomosios kalbos modelius, nors dažnai prisodrintus žemaičių tarmės ypatybių, skyrė ir žemaičiams, ir aukštaičiams – nemanė, kad būtų reikėję kurti dvi atskiras bendrines Didžiosios Lietuvos lietuvių kalbas). Pabrėža savo žemaitišku apsisprendimu išsiskyrė iš daugybės kitų to meto žemaičių autorių.

³⁶ [Simonas Grosas,] *Kalbrėda ležuwe Zemaytyszka, suriedita par kunega Symona Grossa, definatoriu zokana S. Pronyszkaus kunegu Bernadinu, Metusy 1835*. Rankraštis saugomas LMAB, f. 29 – 822. [101 l.] Toliau – *GrKLZ*.

³⁷ Pabrėžos 1835 m. kovo 20 d. laiškas iš Kretingos Jonui K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė* 2(3[8]), 1938, 493–498.

³⁸ „Stosowana jest do pisowni niemieckiej, dla niemców bardzo dogodney ale nie dla Żmudzinów“.

³⁹ „Żmudzin nigdy się nie zgodzi z litwinem co do mowy, ani z prusakiem albo łotyszem“.

⁴⁰ „Tak zacięci i uparci w swoim sposobie mówienia i pisania: iż tak im się zdaje, że nie inaczej: samym litewskim językiem nietylko pisać, mówić ale i oddychać nawet sama prawdziwa Żmudz powinna [.] Niech będzie Litwa Litwą: mieszańcy mieszańcami; a Żmudzi Żmudzinami“.

⁴¹ Pabrėžos 1838 m. spalio 9 d. laiškas iš Kretingos Jonui K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė* 2(4[9]), 1939, 661–663.

Nauja, žemaitiška Pabrėžos bendrinės kalbos tradicija dar tik buvo sumanyta, jai dar reikėjo įsitvirtinti tarp Didžiojoje Lietuvoje tada vyravusių viduriečių aukštaičių tarme paremtų bažnytinių raštų. Reikėjo „atkovoti“ pajūrio žemaičių teritoriją bendrinei rašomajai kalbai, aukštaitiškų raštų kalbą nustumti tik į aukštaičių teritoriją.

BENDRINĖS PAJŪRIO ŽEMAIČIŲ KALBOS POBŪDIS IR LIKIMAS. Sumanytą bendrinę rašomąją kalbą Pabrėža ėmė kurti šnekamosios pagrindu: „[...] kad žodžiai būtų rašomi taip, kaip yra visuotinai tariami“ (*PZTCh*, 4v); „rašykite taip, kaip Jūsų garbingiausieji tėvai ir kaimynai kad kalba“ (laiškas Gintilai 1835-03-20, 495); „žodžius atrasi paraszitus teyp, kauptamy paszaliey wysy Zemaytey kalb“ (*Uvogos nekuriuos apei smerti*⁴², IV); „geriausia taip rašyti, kaip kalbame“⁴³ (laiškas Gintilai 1835-03-20, 493). Pabrėža iš principo nebuvo linkęs pritarti skirtumams tarp rašomosios ir šnekamosios kalbos, tarp rašybos ir tarties. „Rašyboje galima kliedėti tai lietuviškai, tai prūsiškai ar kuršiškai, bet čionykštė žemaičių dauguma visada nuo jų skirsis, ir Jo malonybė tokiais savo nereikalingais išraitymais tikram žemaičiui tik tokią padarys paslaugą, kad šis vargšas bus priverstas kamuotis skaitydamas, kai vienaip parašytus žodžius turės kitaip tarti“⁴⁴ (laiškas Gintilai 1838-10-9, 663). Aišku, kad pagrindinis Pabrėžos bendrinės rašomosios kalbos norminimo kriterijus – vartoseną, šnekamoji kalba.

Atrodytų, kad Pabrėžos tekstuose turėtume matyti užrašytą gryną jo tarmę. Tačiau norminant bendrinę kalbą niekada neužrašoma gryna tarmė (nerašoma vien fonetine transkripcija). Pavyzdžiui, kuriantis bendrinei rašomajai rusų kalbai XVIII amžiaus pabaigoje–XIX amžiaus pradžioje, vienas iš karamzinistų, savo kalbą kūrusių taip pat šnekamosios pagrindu, siūlė „kartais rašyti taip, kaip turėtų būti kalbama, o ne taip, kaip kalbama“. Borisas Uspenskis sakė, kad „tokia nuostata, aišku, leidžia žinomą rašomosios ir šnekamosios kalbos nesutapimą [...]. Kalbama [...] apie šnekamosios kalbos modifikavimą ir tobulinimą kaip literatūrinės [rašomosios] kalbos kūrimo priemonę“⁴⁵.

Vis dėlto Pabrėžos *Taislius augyminis* ir kiti tekstai yra ypač žemaitiški, daug žemaitiškesni už kitus žinomus to laikotarpio žemaitiškus raštus. Aukštaitinimo atvejų pasitaikė tik vienas kitas. Labai atidžiai Pabrėžos rankraščius studijavęs Juozas Tarvydas (1971, 217–221) išskyrė tam tikrus atvejus, kur Pabrėža rašė ne pagal gimtąją tarmę. Bent du Tarvydo nurodyti rašybos atvejai Pabrėžos raštuose sąmoningai aukštaitinti:

1) Kaip ir visų šiaurės žemaičių, „Pabrėžos kalboje dvibalsiai ai ir ei žodžio gale dažnai suvienbalsėję: waardaa, tayslyyne [...], tik prieveiksniuose (ypač aukščiausio laipsnio) beveik visur ei ir ai: eyszkey [...], daugesney [...]“ (218–219). (Tiesa, *Taisliuje augyminiame* ir šie prieveiksmai jau dažniausiai monoftongizuoti, pvz., *szwyisee* ~ šviesiai.)

2) „Tas pats pasakytina ir apie pilnąsias ar apypilnes vietininkų galūnes Pabrėžos raštuose: zemaytyszkoj kalboy [...]“ (219). T. y. Pabrėža pailgindavo trumpesnės žemaičių loc. sg. galūnes, kad atrodytų kaip aukštaitiškos. Ypač akivaizdus Pabrėžos pavyzdys šiuo atveju yra žodžio *liežuvis* loc. sg. – *lyizówiej* (*Žemaytyszkoj*) ~ *liežuvėj* (žemaitiškame) ‘žemaičių kalboje’, *TA* V(4x). Tai neegzistuojanti šnekamojoje kalboje lytis, dirbtinai padaryta prie žemaitiško vietininko (Pabrėža būtų turėjęs rašyti *lyizówie) pridėjus neva aukštaitišką <y>.

⁴² [Jurgis Ambraziejus Pabrėža,] *Uvogos nekórios apej Smerti*, 1828. Rankraštis saugomas LNB, f. 124 – 3. [3, 124 p.]

⁴³ „Naylepiey tak pisac, jak mówiemy.“

⁴⁴ „Można bredzić w pisowni, to z litewska to z pruska lub kurlandska: lecz rodowita ogólność żmudzka zawsze od nich będzie odrębna, i tyle tylko Ichmość tacy swemi niepotrzebnemi wykretami uczynią przysługę dla prawdziwego Żmudzina, iż ten biedny będzie przymuszony gwałt sobie zadawać w czytaniu, kiedy wyrazy inaczej napisane, inaczej będzie musiał wymawiać.“

⁴⁵ Б[орис] А. Успенский, *Из истории русского литературного языка XVIII–начала XIX века*, Москва, 1985, с. 18.

Ir tik tiek akivaizdesnių dėsninių ir sąmoningų aukštaitinimo pastangų. Matyt, Pabrėža tik šiais atvejais norėjo įsivesti ilgesnes aukštaitiškas galūnes, kad būtų lengviau atskirti linksnį ar kitokią kalbos formą – sutrumpėjusios žemaitiškos galūnės rašte galėjo atrodyti dviprasmiškos.

Priešingai, Pabrėža įsivedė tokių neva žemaitiškų bruožų, kurių nebuvo nė jo paties žemaičių šnektoje.

1) Pasak Tarvydo, „Mūsų botaniko kalboje suvienodėję prielinksniai nuo su priešdėliais nuo- bei nu(nū) ir visi rašomi nó: nó kórióudóms [...], nóbieg [...], nóupełnus [...]“ (221). Tikrai, žemaičiai čia turi prielinksnį ir priešdėlį *nu(-)*, o ne *no(-)*. Tad nuosekliai vienodai rašydamas *nó(-)* Pabrėža kūrė neva dar žemaitiškesnę, nors šnekamojoje kalboje ir nesančią normą savo bendrinei rašomajai kalbai (plg. *Žyvote* [1759] rašytus *nu koju nuawe* ‘nuo kojų nuavė’ 143, *numazgojy* ‘numazgojo’ 143).

2) Šaknyje *Diev-* Pabrėža gana nuosekliai žymėjo žemaitišką aukštaitiško dvibalsio [ie] atitikmenį [ei] (paprastai digrafu <yi>) – *Dyiwóu* ‘Diewui’ 702, *Dyiw*s ‘Dievas’ 689⁴⁶. Tačiau atrodo, kad jau Pabrėžos laikais šio dažno religijos raštų ir šnektų žodžio aukštaitiška forma su dvibalsiu [ie] buvo išstūmusi senąją žemaitiškąją. Pabrėžos nusistatymas rašyti žemaitišką vokalizmą ir čia rodo, kad jis sąmoningai orientavosi ne tiek į gyvą žemaičių tartį, bet labiau į žemaičių dvibalsio sisteminimą.

Šiandieniam skaitytojui, mokančiam vien dabartinę bendrinę lietuvių kalbą, gali būti keblu skaityti žemaitišką Pabrėžos *Taisliaus augyminio* tekstą. Tačiau, antra vertus, Pabrėžos tekstų skaitymas gali padėti pramokti žemaitiškai.

Pabrėža buvo įtakinga, charizmatinė asmenybė. Jo bendrinės pajūrio žemaičių kalbos modelis turėjo pasekėjų. Du ryškiausi iš jų buvo Simonas Grosas ir Juozapas Butavičius. Grosas, vokietis, taip pat Kretingos bernardinų vienuolyno vienuolis parašė žemaičių kalbos gramatiką ir žodynėlį (*GrKLZ*, 1835), kurie buvo skirti norminti Pabrėžos bendrinės kalbos modeliui. Juozapas Butavičius, kunigas, už tam tikrą parodytą palankumą 1831 metų sukilimui dvejiems metams nuteistas atgailauti Kretingos vienuolyne, pramoko Pabrėžos rašybos ir ja perrašė didžiulį Simono Daukanto *Istorijos Žemaitiškos* (prieš 1835) rankraštį, taip pat padėjo Pabrėžai rengti kai kuriuos botanikos veikalus. Net *Taisliuje augyminiame* yra apie pusantro puslapio – pirmasis ir dalis antrojo – įrašyti Butavičiaus, ne Pabrėžos ranka⁴⁷.

Apskritai, patys svarbiausi veikalai, parašyti laikantis Pabrėžos pajūrio žemaičių kalbos rašybos būtų šie: a) paties Pabrėžos *Taislius augyminis*, per 1000 p. (1843); b) Groso *Kalbrieda ležuwe Zemaytyszka* (gramatika ir pamatinių 3000 žodžių lenkų–žemaičių kalbų žodynėlis; 1835); c) Butavičiaus parengtas Daukanto *Istorijos žemaitiškos* nuorašas, per 1000 p. (apie 1834–1835–05–16). Visi šie veikalai ar nuorašai buvo sukurti Kretingos bernardinų vienuolyne. Akivaizdu, kad Pabrėžos dėka, ypač po 1831 metų sukilimo, vienuolynas tapo labai reikšmingu naujos modernios žemaičių kultūros židiniu. Vis dėlto, toks platus Pabrėžos užmojis kurti ir svarbiausia, diegti bendrinę kalbą ilgainiui buvo užmirštas, nes nė vienas iš tų rankraščių nebuvo išspausdintas. Tik iš tokių senų rankraščių kaip *Taislius augyminis* šiandien ją ir tepažįstame.

PABRĖŽOS TAISLIAUS AUGYMINIO RAŠYBA. Taigi *Taislius augyminis* yra pagrindinis Pabrėžos gyvenimo veikalas, parašytas labai žemaitiškai, Pabrėžos kurta pajūrio žemaičių bendrine kalba, specialia vėlyvąja mokslo veikalams susikurta Pabrėžos rašyba. Pažinti Pabrėžos *Taisliaus augyminio* rašybos pagrindinius bruožus turėtų padėti trečioji lentelė.

⁴⁶ „Nauka I. O Karach za grzechy. miana w Sałantach w czasie Festu 40 godzin. 1809“ (689–711) iš *KPAS*.

⁴⁷ Plačiau apie tai žr. Subačius 1996, 83–84; Rūta Čapaitė, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto braižai ir charakteriai“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 115, 127.

Grafemos, digrafai ir trigrafai	Garsai, dvigarsiai	Pavyzdžiai
<aa>	Ilgasis, pailgintas ar kirčiuotas balsis [a]	<i>Łaapaa</i> ~ lapais; <i>mažiaaus</i> ~ mažiaus 'mažiau'; <i>Žemaaytiu</i> ~ žemaičių
<a>	Dvigarsis [ɔn]	<i>qt</i> ~ ant; <i>qtróujó</i> ~ antruoju; <i>siedqtis</i> ~ sėdantys; <i>sólqkóuta</i> ~ sulankuota
<aą>	Ilgasis, pailgintas ar kirčiuotas dvigarsis [ɔn] ar [ɔm]	<i>Balqadie</i> ~ balandė 'balandyje'; <i>yszpqqpys</i> ~ išpampės; <i>wqddenió</i> ~ vandeniui
<cz>	[č]	<i>qacz</i> ~ anč 'ant'; <i>pamaranczawaa</i> ~ pamarančavai 'oranžiškai'; <i>Puszczaytis</i> ~ pūščaitis
<ćz>	[č']	<i>koćzielóoutas</i> ~ kočėluotas; <i>paaulićzees</i> ~ paūlyčiais; <i>rećziaaus</i> ~ rečiaus 'rečiau'
<ee>	Ilgasis, pailgintas ar kirčiuotas balsis [e]	<i>abógimtee</i> ~ abugimčiai <i>ylgeesnees</i> ~ ilgesniais; <i>wieel</i> ~ vėl
<é>	Balsis [ɛ] po [j]	<i>Róógsiejéy</i> ~ rugsėjė 'rugsėjyje'; <i>tretiojéy</i> ~ trečiojė 'trečiojoje'; <i>wyrszótynioojéy</i> ~ viršutiniojė 'viršutiniojoje'
<ée>	Ilgasis, pailgintas ar kirčiuotas balsis [ɛ] po [j]	<i>baalġanojée</i> ~ 'balganojoje'; <i>yszjéemós</i> ~ išėmus 'padarius išimti'; <i>jéemies</i> ~ ėmės 'ėmėsi'; <i>Róógsiejée</i> ~ rugsėjė 'rugsėjyje'
<ę>	Dvigarsis [ɛn]	<i>lęgwaa</i> ~ lengvai; <i>paalęktó</i> ~ palenktu; <i>praazęgy</i> ~ pražengi (bdv.)
<ęę>	Ilgasis, pailgintas ar kirčiuotas dvigarsis [ɛn]	<i>bęękartynee</i> ~ benkartiniai; <i>palęggwaa</i> ~ palengvai; <i>patęękqty</i> ~ patenkančia
<ge>	[g'e]	<i>daugegruudy</i> ~ daugiagrūdė; <i>gelswaa-baalġana</i> ~ gelsvai balgana; <i>stygeliēetomis</i> ~ stigelėtomis 'rievėtomis'
<gy>	[g'e]	<i>liigy</i> ~ lygi; <i>nóogy</i> ~ nuogi; <i>prisyligynqty</i> ~ prisilyginančia
<ii>	Ilgasis, pailgintas ar kirčiuotas balsis [i]	<i>iłlotaas</i> ~ ylotais; <i>iiskipaa</i> ~ įskypai; <i>Žiīd</i> ~ 'žydi'
<y>	Balsis [ɛ]	<i>Kólnys</i> ~ kulnis; <i>myszragiimtee</i> ~ mišragimčiai; <i>paarsyžiojētis</i> ~ parsizįojantys 'išsižiojantys'; <i>sawyta</i> ~ savita; <i>tryslaapty</i> ~ trislaptė
<yy>	Ilgasis, pailgintas ar kirčiuotas balsis [ɛ]	<i>yyszkyló</i> ~ iškilu 'iškiliu'; <i>kertyynee</i> ~ kertiniai; <i>kólkyynys</i> ~ kulkinės; <i>styibyynes</i> ~ stiebiniais
<yi>	[ɛi]	<i>Lyipoy</i> ~ liepoj 'liepos mėnesį'; <i>tyiweesnees</i> ~ tęvesniais 'plonesniais'; <i>wyinwarpuuty</i> ~ vienvarpūtė

Grafemos, digrafai ir trigrafai	Garsai, dvigarsiai	Pavyzdžiai
<yyi>	[ɛi]	<i>Styyibó</i> ~ stiebu; <i>wyyitosy</i> ~ vietose; <i>Žyyidaa</i> ~ žiedai
<ke>	[k'e]	<i>kertynyees</i> ~ kertiniais; <i>ketórkiawaaly</i> ~ keturkevalė; <i>lqketyyny</i> ~ lanketinė 'lanketo pavidalo'
<ky>	[k'ɛ]	<i>Blaaky</i> ~ blakė; <i>yszkyly</i> ~ iškilia; <i>trypraaskyli</i> ~ tripraskili 'trišaka'
<l>	[l']	<i>gyleely</i> ~ gilelė; <i>ylgiausis</i> ~ ilgiausis; <i>nelygi</i> ~ nelygi
<ł>	[l]	<i>dwyłtuupis</i> ~ dvilūpis; <i>iilotó</i> ~ ylotu; <i>łapeeles</i> ~ lapeliais
<lie>	[l'ɛ], žem. [lie]	<i>Byrzeliee</i> ~ birželė 'birželyje'; <i>pliewieets</i> ~ plėvėts 'plėvėtas'; <i>saulielidyyny</i> ~ saulėlydinė 'vakarinė'
<oo>	Ilgasis, pailgintas ar kirčiuotas dvibalsis [uo]	<i>apatiooy</i> ~ apačioj; <i>rókszłootomis</i> ~ rukšlotomis; <i>Wookys žeemiej</i> ~ Vokios žemėj
<ó>	Balsis [o]	<i>ketóry</i> ~ keturi; <i>nekóryi</i> ~ nekurie; <i>Pórkas</i> ~ purkos
<óó>	Ilgasis, pailgintas ar kirčiuotas balsis [o]	<i>skóóbóri</i> ~ skuburį; <i>wyinóómee</i> ~ viennumiai; <i>Wiróókaa</i> ~ vyrukai
<óm>	Dvigarsis [om]	<i>kómpóóutomis</i> ~ kampuotomis; <i>tóudóm</i> ~ tuodum 'tuodu'; <i>ómžiaus</i> ~ amžiaus
<óóm>	Ilgasis, pailgintas ar kirčiuotas dvigarsis [om]	<i>àbóóm galóóm</i> ~ abum galum 'abiem galais'; <i>tóómse-žalees</i> ~ tamsiai žaliais; <i>tóómsiosy</i> ~ tamsiose
<óu>	Dvibalsis [ou]	<i>Lyimóu</i> ~ liemu; <i>Stóumenis</i> ~ stuomenys; <i>wyršzóu</i> ~ viršuo 'viršuje'
<óóu>	Ilgasis, pailgintas ar kirčiuotas dvibalsis [ou]	<i>anóóu</i> ~ aną 'ją'; <i>payłgóóutynaa-kiaušzieta</i> ~ pailguotinai kiaušėta; <i>sparnóóuty</i> ~ sparnuoti
<sz>	[š]	<i>yszpqqpósi</i> ~ išpampusi; <i>priisزتomis</i> ~ pryšotomis 'priešpriešais priaugusiomis prie stiebelio'; <i>szony</i> ~ šone
<śz>	[š']	<i>biśzyrdieety</i> ~ byširdėti; <i>kiaušzietaas</i> ~ kiaušėtais; <i>wyrśzesnyyijy</i> ~ viršesnieji
<uu>	Ilgasis, pailgintas ar kirčiuotas balsis [u]	<i>Galuuuniemis</i> ~ galūnėmis 'viršūnėmis'; <i>pjuukloutaas</i> ~ pjūklutais; <i>ruuszkanaas</i> ~ rūškanais
<ż>	[ž']	<i>žeergszty</i> ~ žergšti; <i>Žiud</i> ~ 'žydi'; <i>żyiwy</i> ~ žieve
<ż>	[ž]	<i>mažaas</i> ~ mažais; <i>ózbągyyniemis</i> ~ užbanginėmis 'kraštinėmis'; <i>žeminlaaužtaas</i> ~ žemyn laužtais

3 LENTELE. Pagrindinės Taisliaus augyminio grafemos, digrafai ir trigrafai

Įprasta tikėtis, kad jeigu skaitome bendrine kalba, tai rasime jos rašybą nuoseklią ir tōkios pāčios žodžių formos visada bus parašytos vienodai. Pabrėža irgi projektavo bendrinę kalbą, bet sukūrė tik jos modelį. Tas modelis nebuvo įdiegtas, įvairūs rašybos atvejai netapo kieno nors nugalintais įgūdžiais, nukrypimas nuo taisyklių netapo lengvai pastebimas. Bendrinė kalba iš modelio išeina į gyvenimą tada, kai jos įgūdžiai sukelia netolerancią rašybos variantams, kai skirtingas tų pačių formų rašymas ima badyti akis. Ir pats Pabrėža neįstengė visada tų pačių formų vienodai pažymėti. Jis ir pats turbūt kartais pastebėdavo, kad ką nors buvo užrašęs nenuosekliai, bet bendrinės kalbos įgūdžių stoka buvo palanki terpė toleruoti rašybos variantus.

Todėl ir *Taisliuje augyminiame*, parašytame Pabrėžos pajūrio žemaičių bendrine kalba, esama nemaža ortografijos nenuoseklumų. Trečiosios lentelės pavyzdžiai parodo tik pagrindines tendencijas, tik sąmoningą Pabrėžos nusistatymą vienaip ar kitaip rašyti. Tačiau iš tiesų rankraštyje esama nemažai svyravimų. Pavyzdžiui, nors raide <é> Pabrėža paprastai žymi garsą [e] po [j], tačiau taip pat neretai randame <é> pažymėtą kaip dvibalsio [ie] dalį: *ciééla* ~ ciela ‘visa’, *smaaylitiéémis* ~ smailytelėmis.

Nors digrafu <cz> be diakritikų Pabrėža paprastai žymėdavo kietąjį [č] (kietųjų [č] lietuvių kalboje mažai tepasitaiko), bet kartais taip parašydavo ir minkštąjį [č’]: *bisósyliigynq-cziomis* ~ bysusilyginančiomis, *kyylstqczio* ~ kilstančiu, *koczielóuta* ~ kočėluota ‘kočėlo pavidalo’, *Sieklyniicze* ~ sėklinyčia ‘sėklinė’.

Ir minkštasis [š] būna pažymėtas be diakritikų <sz>: *kiauszieetaas* ~ kiaušėtais ‘kiaušinio formos’, *wyrziaus* ~ viršiaus ‘aukščiau’, *wyrziings* ~ viršingas.

Galima palyginti ir dažniau pasikartojančių žodžių formų rašybą, kurių suvienodinti Pabrėžai nepavyko ir rankraštyje liko daugiau nei trys užrašymo variantai. Pavyzdžiui, žodžių formos *rugsėjyje* ir *rugpjūtyje* Pabrėžos parašytos bent keturiais variantais (žr. 4 lentelę).

rugsėjyje	rugpjūtyje
<i>Rógsiejee</i>	<i>Rógpjutiej</i>
<i>Róógsiejéy</i>	<i>Róógpjutiej</i>
<i>Róógsiejey</i>	<i>Roogpjut.</i> [sutrumpintas]
<i>Róógsiejée</i>	<i>Rógpjutie</i>

4 LENTELE. Žodžių formų rugsėjyje ir rugpjūtyje variantai TA

Tad nors TA yra Pabrėžos bandymas realizuoti savo bendrinės pajūrio žemaičių kalbos modelį, jam dar labai trūksta nusistojimo žymių.

Pabrėža labai griežtai laikėsi principo neįtraukti į pajūrio žemaičių rašybą tokių grafemų, kurių nebūtų lenkų rašyboje. Pabrėža rašė, kad „wysas Baalsys lęękyszkosys (yszjémós h. q. x.) atsyřad kałboy Żemaytyszkoy só tokiópat bruunzgyńmó, kayp Lęękyszkoz [..]“ (TA V). Tokį nusistatymą galima pavadinti spaustuviniu – visi spaustuvininkai, naudoję lenkišką raidyną, nebūtų turėję kurti naujoviškų literų Pabrėžos raštams. Ir vis dėlto autentiškos Pabrėžos raidės pasaulį išvysta tik dabar.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

Čapaitė, Rūta, 1996: „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto braižai ir charakteriai“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 114–142.

[Daukantas, Simonas,] 1845: *Budq Senowęs–Lėtuwiū Kalnienū ĩr Zámajtiū išzraszę Jokyb’s* [sic!] *Laukys*, Petropilie: Spaudinie pas C. Hintze.

[Grosas, Simonas,] 1835: *Kalbrieda ležuwe Zemaytyszka, suriedita par kunega Symona Grossa, definitoriu zokana S. Pronczyszkaus kunegu Bernadinu, Metusy 1835*. Rankraštis saugomas LMAB, f. 29 – 822. [101 l.] Santrumpa – *GrKLZ*.

Lietuviškas botanikos žodynas 1, sudarė Botanikos žodyno komisija, vadovaujama doc. L[iudo] Vailionio; red. J[onas] Dagys, Kaunas, 1938.

Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 1. 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969.

Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 2. 1862–1904 2(R–Ž), Vilnius: Mintis, 1988. Santrumpa – *LB II(2)*.

Medega S. Daukanto bijografijai, Dirva, Shenandoah, 1898 sauisis.

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] 1822: *Kninga. – Tórėti sawiey Kozonius ónt nekóriu Nedielys Dyinu yr ónt labay daug Szwęcziu. [...] Apiprowity i wyina Kninga Metusy 1822, Kretingoy*. Rankraščio atšvietai saugomi Vinco Gidžiūno archyve, ALKA'oje, Putname, JAV. [1244 p.] Santrumpa – *KTSK*.

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] 1828 m. lapkričio 27 d. laiškas iš Vėžaičių prof. Johanui F. Wolfgangui į Vilnių. Rankraštis saugomas LMAB, f. 7 – 309. [8r–9v l.]

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] 1828 m. rugsėjo 20 d. laiškas iš Kretingos prof. Johanui F. Wolfgangui į Vilnių. Rankraštis saugomas LMAB, f. 7 – 309. [4r–5r l.]

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] 1829 m. balandžio 13 d. laiškas iš Vėžaičių prof. Johanui F. Wolfgangui į Vilnių. Rankraštis saugomas LMAB, f. 7 – 309. [12r–13v l.]

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] 1834 m. gruodžio 19 d. laiškas iš Kretingos Jonui K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė* 2(3[8]), 1938, 489–493.

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] 1834a: *Sryje Balsenyyny, Biiluu Žemayt–Lotinyyniu*. Rankraštis saugomas Lietuvos botanikos institute (Verkių rūmuose), o jo mikrofilmas – LMAB, Mf. – 113. [(4), 505 p.] Santrumpa – *SB*.

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] 1834b: *Waardaa tayslyynee Augimiu [...]*. Rankraštis saugomas LNB, f. 124 – 4. [(2) p., 189 p.] Santrumpa – *WTA*.

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] 1835 m. kovo 20 d. laiškas iš Kretingos Jonui K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė* 2(3[8]), 1938, 493–498.

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] 1838 m. spalio 9 d. laiškas iš Kretingos Jonui K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė* 2(4[9]), 1939, 661–663.

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] 1843: *Tayslós Augumyynis* [t. y. *Augymyynis*]). Rankraštis saugomas LNB, f. 124 – 7. [LXII, 980 p.] Santrumpa – *TA*.

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] 1849: *Parkratims Sumenys sógadnus tyms, kóryi tykray nor atmintyis wysus nóusydiejymus [...] sórinkt's ysz wayriiu kningu dwasyzsku, par Kónyga Ambróžiejó Pabrėža [...] Kretinga, 1849*. Rankraštis nerandamas.

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] *Kninga pyrma Apey Sakramentus ógólnay yr Apey Nekórius Sakramentus ipatingay*. Rankraštis saugomas VUB, f. 1 – D 57. [711 p.] Santrumpa – *KPAS*.

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] *Pamokslay Wayringosy Materyjosy Ať roźniu wyitu, iwaryriusy laykusy sakity par Kónyga Ambrožiejó Pabrėža Tercyjorió zokana Szwęta Tiewa Prąčžyszkaus*. Rankraštis saugomas LMAB, f. 9 – 3360. [868 psl.] Santrumpa – *PWM*.

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] *Parkratima tqn Saužines parasze Kunegas Embraziejus Pabrieža, Bernadinas Kretingos Klosztoriaus Metusi 1849* [spaudai parengė Motiejus Valančius, Tilžė, K. Albergso ir ko. spaustuvė, 1869].

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] *Promycek Zwiastujący Tablicę Chorób*, 1827. Rankraštis saugomas LNB, f. 124 – 2. [8 l., lxxj p., 697 p.] Santrumpa – *PZTCh*.

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus,] 1828: *Uwogas nekórios apey Smerti*. Rankraštis saugomas LNB, f. 124 – 3. [3, 124 p.]

Pabrėža, Jurgis Ambraziejus, 1996: „Pamokslas apei šeštą prisakymą Dievo Sakytas Kretingoj metūse 1819, laiku aktovos Nekalto Prasadėjimo Švč. P. M.“, *Baltos lankos* 7, 134–156.

Povilonis, J[uozas], 1990: „Vienas išskiliausių žemaičių“, *Naujasis Židinys* 1, 19–23.

Słownik języka Polskiego 1, Wilno, 1861.

Subačius, Giedrius, 1996: „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 10–113.

Subačius, Giedrius, 2001: „Du Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos rankraščiai: *Kninga turinti savėj kozonius* ir *Rekolekcijos doasiškos*“, *Archivum Lithuanicum* 3, 167–184.

Tarvydas, J[uožas], 1971: *Jurgis Ambraziejus Pabrėža: Medžiaga biografijai*, Kretinga. Rankraštis saugomas LNB, f. 176 – 3. [288 p.]

[Valančius, Motiejus,] 1848: *Žemajtiu Wiskupistę aprasze K. Motiejus Wołonczewskis* 1–2, Wilniuj, Spaustuwieje Juozapa Zawadzki.

Zinkevičius, Zigmas, 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Ziwatas Pona yr Diewa musu Jezusa Christusa [...], par S. Bonawentura aprasitas [...], Wilniaw, 1759.

Успенский, Б[орис] А., 1985: *Из истории русского литературного языка XVIII–начала XIX века*, Москва, 18.